

Кой е най-ранният псалтир между Зографските ръкописи?

*свещ. Козма (Красимир) Поповски, КМНЦ-БАН
Кирилometодиевски четения, СУ, 2015*

1. Най-ценният псалтир в сбирката на Зографската света обител безспорно е т. нар. Радомиров псалтир (Зогр. 59), от края на XIII век. По време на работата в манастира по дигитализирането на ръкописните му сбирки бяха намерени няколко фрагмента от средновековни ръкописи, като успяхме да идентифицираме почти всички. Резултатите от тази работа представих в доклад в Белград през 2013 г. (Поповски 2014: 205-222). Някои фрагменти са били отбелязани в кратките описи на Стоилов (Стоилов 1903) и Илински (Илински 1908), но те не са попаднали в каталога на Зографските ръкописи (Райков, Кожухаров, Кодов и Миклас 1985). Понеже последният каталог е най-актуален и известен сред научната общност решихме на всички новозаведени зографски ръкописи и фрагменти да дадем продължаваща номерация спрямо публикувания каталог. Псалтирният фрагмент, който ще ви представя по-подробно, е със сигнатура **Зогр. 295**.

2.

2.1 Фрагментът е част от псалтир писан на добре обработен пергамент, бледо жълт на цвят. Сега в манастира се съхраняват 10 листа от него. В описите на Стоилов (Стоилов 1903: 158(№6.1)) и Илински (Илински 1908: 10(№49)) е отбелязано, че те са били 12 броя. Листите са с размери 18 на 12.5 см. с по 24 реда на страница. Текстът е в една колона, като всеки стиха започва на нов ред. Основният текст е написан с черно мастило. С червено мастило са изписани заглавията на псалмите, както и първите стихове от началото на всяка катизма. Началният инициал на всеки стих от псалмите, който започва и на нов ред, също е с червенослов. С червено мастило са и всички начални букви на тропарите и молитвите между катизмите. Всеки псалм и молитва започват с красив цветен (червено, жълто и зелено) инициал в плетеничен стил. Някои от тропарите са с киноарни двойноконтурни инициали. Стилът на украса напомня и има известна прилика с тази на Боянския псалтир (NMH.Slav 1) (Велинова, Вутова 2013: 37-38).

Писмото е дребен прав полуустав с обработен почерк. Със съкратено изписване са само *nomina sacra*. Надредно се изписва **д** над думи като: **сѣце** и **оугождю**. Рядко се среща и надредно **ж** над думи като: **таже**. Над някои гласни като **и**, **у**, **ѡ** и **ю**, както и над **ю** и **ѡ** като надреден знак има точка, по-рядко две точки. Като цяло системата от надредни знаци и надредни букви не е много развита.

2.2. Правописът е едноеров (само **ь**), безюсов (**ж** преминава в **оу**, **ѡ** преминава в **ѣ**): **прѣстоупахоу** (Пс.118)л.1в; **поменухъ соудвы твоѣ** (Пс.118)л.1в; няма изясняване на еровете; рядко се наблюдава смесване на **ѣ** с **ѡ**: **на мѣстѣ пришельствина моего** (Пс.118)л.1в; **въ свѣдѣния твоѡ** (Пс.118)л.2г; **сътворити шправдания твоѡ** (Пс.118)л.3в; **ѡ чагания моего** л.3в; но и **сего ради възлюбихъ свѣнитѣ тво[ѣ]** (Пс.118)л.4г; и **заповѣда правдоу свѣдѣния твоѣ иститѣна зѣло** (Пс.118)л.4в; употребява се само **з** без употреба на **з**: **звѣзды**; **зѣло**. Малкият ер в слаба позиция изпада, но не последователно: **всѣмь**, **свѣдѣния**, **соудвы**, но **встахъ**, **причесѣтникъ**, **исплнь**. Няма смесване на **и** с **ы**, т.е **ы** стои

на етимологическото си място: *грьдыхъ, испытаю, тысоуць*. Има редовна употреба на *ю* и *па*: *воице, всѣбокѣ, поучение мое есть*.

Стих 94 от псалм 118 е бил изпуснат от основния писач на ръкописа и явно е добавен по късно. Правописът на стиха е с голям ер и малък юс (ѡ) без надредни знаци. Явно текстът на този псалтир е бил редактиран, защото на места има заличени думи и са правени други корекции - например поставяне на юсове в някой думи, но това не става последователно, т.е. не е въпрос за последователна редакция. Например: *прокльнѣтъти, призовѣ, стѣзѣ, вынож* и др.

2.3. Два листа от Варненския музей на Възраждането.

Наскоро преглеждайки някой описи на малки ръкописни сбирки в България попаднах на два листа пергамент от псалтир¹. Описът е направен от Кр. Станчев през 1978 на сбирката на Варненския музей на Възраждането и е публикуван в сп. Старобългарска литература (Станчев 1978). По сведения от Варненския държавен архив² тези листи са с произход от Зографския манастир. От информацията дадена в статията на Станчев предположих, че тези листи може да са част от Зографския псалтирен фрагмент. По палеографски белези, като брой редове на страница, правопис (едноеров, безюсов), украсата и инициалите, разположението на стиховете в страницата и не на последно място - съдържанието на псалтирния текст. Всичките тези данни съвпадат с палеографските данни на *Зогр. 295*. Впечатление ми направи само размера на листите. Той сериозно се различаваше от този на зографската част на фрагмента. След като имах възможност да се запозная с варненският псалтирен фрагмент, мога да потвърдя, че той е бил част от зографския. Неговото съдържание точно попълва липсата между началото на Пс.115 и края на 16 катизма т.е (*м/у л.8 и л.10*). Така се потвърждават данните от описите на Стоилов и Илински от началото на ХХ в., че въпросният зографски фрагмент има 12 л.

От информацията съхранявана във Варненския държавен архив се разбира, че през 1912 г. въпросните два листа са били взети от Зографския манастир от поклонник от Варна за подарък на К. Шкорпил за новосформираната сбирка на Варненското археологическо дружество. Днес този фрагмент се води собственост на Музей на Възраждането в гр. Варна, но се съхранява във Варненския археологически музей чието подразделение е Музея на Възраждането. Фрагментът не е в добро състояние, листите са изгубили еластичност, силно деформирани са и не могат да се разтворят. В следствие на лошото им съхранение те са се свили до около 40 % от първоначалния си размер. Последно в приемливо състояние листите са документирани от Станчев през 1978, като в своята публикация в Старобългарска литература (Станчев 1978: 102) той публикува снимка на страниците, които днес не могат да бъдат разтворени³.

2.4. В сегашното си състояние листите на фрагмента от Зографския манастир са подшити с конец и имат две фолиации с молив, които се разминават с една цифра. След

¹ Два листа пергамент (силно набръчкан от дясната страна), 11,5x7,5 см., без пагинация. Писмо: Дребен устав по 24 реда. Правопис едноеров (ѡ) без юсов, без ударения. Съдържа псалм 115 без първите два стиха, псалми 116 и 117, а след тях тропари... (Станчев 1978: 101-103)

² Бележка от Алеко Апостолски до К. Шкорпил. ДА-Варна. ф.91к, оп.1, а.е.34, л.68 (*погрешно отбелязан при Станчев като л.98*).

³ В момента варненският фрагмент се намира в реставрационната лаборатория на ЦСВП „Проф. Иван Дуйчев“ в София. Там ще бъде реставриран и ще бъде подобро общото му физическо състояние. Целта е да стане годен за научна работа, за разчитани на текста и да бъде организирано бъдещето му съхранение при подходящи условия.

точното разчитане на текста се установи, че подредбата е напълно произволна без оглед на съдържанието. Фрагментът съдържа части от псалтирния текст от 15, 16, 17 катизми:

Кат.15

л.6 - Пс.106 :11-35; (*липсва 1 л.*!);

л.7 - Пс.108:24-31 с тропари и молитви; (*липсват 4-5 л?*)

Кат. 16

л.8 - Пс.113: 16-26, Пс.114, Пс.115: 1-3;

Вф⁴ л.1-2 - Пс.115: 3-10, Пс.116, Пс.117: 1-29и с тропари след катизмата;

Кат.17

л.10 - тропари и молитви, Пс.118: 1-7;

л.5 - Пс.118: 7-29;

л.1 - Пс.118: 30-54;

л.2 - Пс.118: 55-74;

л.9 - Пс.118: 75-93 *Слава..* и мол.;

л.3 - Пс.118:94-117;

л. 4. Пс.118: 118-138 (*без край на псалма*);

(Заб. В по тъмен шрифт са номерата на листите според сегашната фоліация и подредба. Следва съдържанието на всеки лист.)

От това следва, че правилната подредба на лисите трябва да бъде в следния ред: 6-7-8-(Вф 1-2)-10-5-1-2-9-3-4.

За определяне на редакцията на текста на фрагмента съм използвал следните псалтири: *Синайски псалтир* (Северянов 1922), *Радомиров псалтир*⁵, *Болонски псалтир* (Дуйчев 1968), *Норов псалтир* (Чешко 1989), *Шопов-Карадимов (НБКМ 454+1138)*⁶. Текстът на *Зогр. 295* съпоставен със Синайския псалтир показва пълно сходство, без да отчитаме орфографическите разлики. Трябва да се отбележи, че делението на стихове напълно съвпада между Синайския псалтир, Радомировия и нашият фрагмент, с разликата, че поради особеност в състава Радомировият псалтир той не съдържа Пс.118.

В текста се откриват някои лексикални замени/разлики, понеже отдавна е установено, че почти няма два напълно еднакви псалтира. В таблицата давам някои характерни примери:

Псалм	Зогр. 295	Синайски псалтир	Зогр 59-Радомиров псалтир	Други
108:24	ωλ'κга	ол'ка	Ωл'ка	Б- ωλ'κга; ШК-ελεα; Н- ελεα;
118:5	аще би исправилсе	да не їсправѣли сѧ	-	
118:30	истиньны	р'ѣснот'ѣї (моравизъм)	-	Б-истин'ѣн'ѣї ШК-истин'ны

⁴ Вф - Фрагмент от псалтир от Варненският музей на възраждането. *Сигн. Вф I 1070* (Инв№ - 7/1).

⁵ Зографска дигитална електронно-научна библиотека при СУ, Зогр. 59(Zogr 59; дигитално копие).

⁶Шопов-Карадимов псалтир- НБКМ 454, НБКМ 1138. Дигитална библиотека. Славянски ръкописи, [http:// digital.nationallibrary.bg](http://digital.nationallibrary.bg). (Дигитални копия).

				Н- истинны
118:47	<i>в края на стиха</i> добавено- зѣло	липса	-	Б, ШК и Н - добавено- зѣло
118:57	<i>в края на стиха</i> добавено- присно	липсва	-	Б, ШК и Н - липсва
118:106	поставихъ	оставихъ	-	Б-поставихъ ШК-поставихъ Н-поставихъ
118:107	смѣрихъ се до зѣла	смѣрихъ съ вельми	-	Б-смѣрихъ съ вельми ШК-смѣрихъ съ до зѣла Н- смѣрихъ съ до зѣла
118:120	сѹдѡвъ твоихъ	повелѣнїи бо	-	Б-повелѣнїи бо ШК-сѹдѡвъ бо Н-сѹдѡвъ бо
Б- Болонски псалтир XIII в. ШК- Шопов-Карадимов (НБКМ 454+1138) псалтира - нач. XIV в. Н- Норов псалтир - XIV в.				

От направеният до сега анализ стигам до извода, че *Зогр. 295* може да се постави в групата псалтири, които в общи линии следват архаичната (кирило-методиевска) редакция на псалтирния текст. Зографският псалтирен фрагмент, сравнен с Радомировия и Болонския, показва сравнително близко сходство с тях в лексикално отношение и по отношение на разночетенията, съотнесени към Синайския псалтир. Като структура на текста и палеографски облик *Зогр. 295* има голяма близост с Радомировия и Боянския псалтир. Това ни дава основание убедено да го поставим между псалтирите от XIII в. от архаичната текстологична редакция, в една група с Боянския, Радомировия, Григоричевия и Синайски №3. (най стар сръбски псалтир - вж. (Карачорова 1985: 38)).

3. В заключение нека да обобщя, че не бих могъл категорично да определя към коя правописно-езикова редакция принадлежи ръкописът. Той не съдържа характерните особености нито на зетско-хълската, нито на рашката редакция. По скоро в нашият фрагмент може да се говори за едно механично заместване на юсовите звукове с техните рефлексии, липсва изясняване на еровете и смесване на носовките, липсва и една характерна западно-балканска особеност, смесване на **и** и **ы** т.е **ы** е на етимологическото си място. За произхода на ръкописа от наличната информация нямам основание за твърди предположения, но може да се допусне, че писачът на ръкописа е с произход от югозападната част на Балканския полуостров в най-широкия смисъл на това понятие. Колкото за частичните поправки в текста (премахнати думи, добавяне на юсове, както отбелязах по горе), предполага, че са станали на Зографска почва

От това следва, че писаният на пергамент фрагмент, без друга информация насочваща към датата на съставянето му, трудно може точно и категорично да се

определи само по палеографски белези данни. Все пак по наличните данни може с голяма доза сигурност той да се постави през XIII век, вероятно през втората половина на века. Така попада в един времеви отрязък с най-ранния Зографски псалтир - Радомировият. От това може да се допусне, че *Зогр. 295* може и да е най-ранния запазен псалтирен текст в Зографската света обител.

Библиография:

Велинова, Вутова 2013: Велинова, В., Н. Вутова. Опис на ръкописите, старопечатните, редките и ценните издания в Националния исторически музей. С., 2013, 37-38.

Дуйчев 1968: Дуйчев, Ив. Болонски псалтир: български книжовен паметник от XIII век. С., 1968(*фототипно издание*).

Илински 1908: Илинский, Г. Рукописи Зографского монастыря на Афоне. - Известия Русского археологического института в Константинополе, 13, 1908, 253-276.

Карачорова 1985: Коцева, Е., И. Карачорова, А. Атанасов. Некоторые особенности славянских псалтирей на материале XI-XVI вв. Polata Knigopisnaia, 14-15, 1985, pp.25-75.

Поповски 2014: Поповски, Козма(Красимир), свещ. Неизвестни и малко известни ръкописи на Зографската света обител. -В: Афон и славянский мир. Собник 1. Святая гора Афон, 2014, 205-222.

Райков, Кожухаров, Кодов и Миклас 1985: Кодов, Хр., Б. Райков, Ст. Кожухаров, Х. Миклас. Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир. С., 1985.

Северьянов 1922: Северьянов, С. Синайская псалтырь. Глаголический памятник XI века. - Памятники старославянского языка. т. IV, Петроград(Санкт-Петербург), 1922.

Станчев 1978: Станчев, Кр. Т. Банков. Славянските ръкописи в Музея на Възраждането - Варна. Старобългарска литература, 4, 1978, 101-114.

Стоилов 1903: Стоилов, А. П. Преглед на славянските ръкописи в Зографския манастир. - Приложение на Църковен вестник-III, 1903, 7-9, 117-160.

Чешко 1989: Чешко, Е. В., И. Бунина, Вл. Дибо, О. Кнезевская, Л. Науменко. Норовская псалтырь. Среднобългарска рукопись XIV века. С., 1989, ч.2.

*Кой е най-ранният псалтир между
Зографските ръкописи?*

Свещ. Козма Поповски
КМНЦ-БАН

ЗОГР. 295

наше бы и приимна сеи сп
ющнхъ твои бгостн. ѿвс
твормаи сеи намъ. и не
ѿменишаротъ твоихъ. иже
ратн арабатвойго. не внощ
аиенна въ ковчегъ. при зра
блн аи на се тв а ть мн
ант камн прѣунн в а ц е на ше
и но а бы марнн. н ств хъ а н г л
уь на го свѣн ств а ноу кра
г а . сла ве ш е те б е в в ѣ к в в ѣ к о
: . ѿ а . ѿ а . ѿ . п а м ѣ . а б ѣ .

Блаженни непороуны къ поухоаше
законъ гнн .
Блаженни спытающе не свѣдѣнн
г а н го в с ѣ м ѣ р ѣ к м ѣ в з ы ш о у т ы
не а т л а ш е н б о б е з а к о н н ѣ в ѣ п
т е х ѣ н г о х о а н ш е .
ѿ з а п о в ѣ а з а п о в ѣ а н т в о ѣ с ѣ х р а н н
т н ѣ з ѣ л о .
а ш е н н ѣ п р а в н а н с е п у т н ѣ м л о н с ѣ х р а
н н т ѣ п р а в а а н н ѣ а т в о ѣ .
б о г а а н н о с т ы т ѣ . с е н г а а п р и з р ѣ н а
в с ѣ з а п о в ѣ а н т в о ѣ .

Димитрий
Александр
1897

т т т

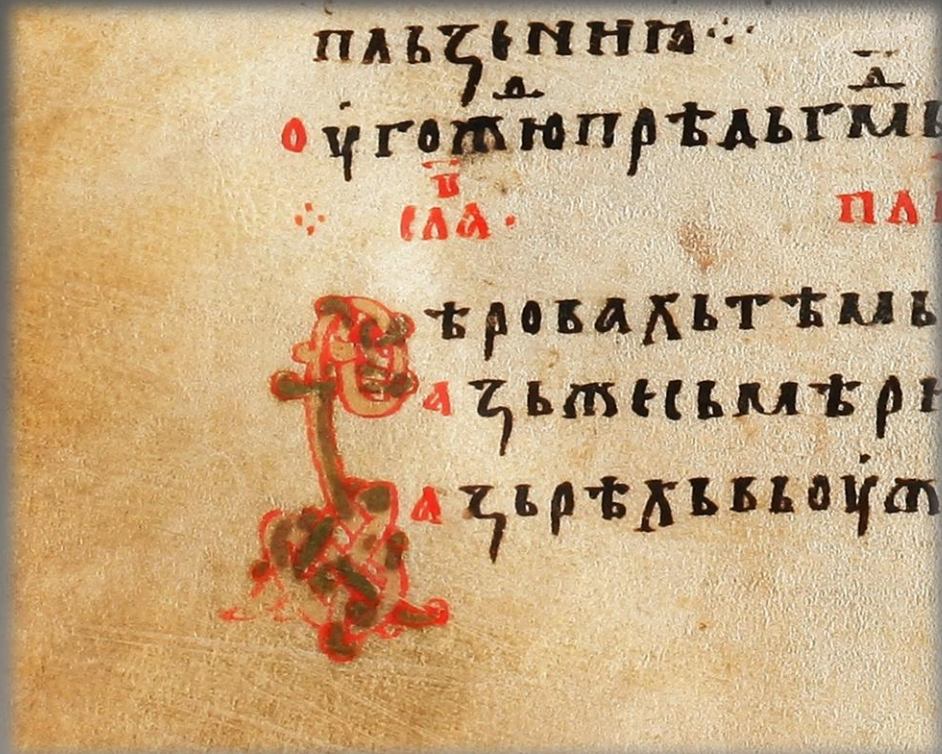
и но а бы марнн. н ств хъ а н г л
уь на го свѣн ств а ноу кра
г а . сла ве ш е те б е в в ѣ к в в ѣ к о
: . ѿ а . ѿ а . ѿ . п а м ѣ . а б ѣ .

Блаженни непороуны къ поухоаше
законъ гнн .
Блаженни спытающе не свѣдѣнн
г а н го в с ѣ м ѣ р ѣ к м ѣ в з ы ш о у т ы
не а т л а ш е н б о б е з а к о н н ѣ в ѣ п
т е х ѣ н г о х о а н ш е .

ИНИЦИАЛЫ

Инициал ПС. 115

Инициал ПС. 114

ФРАГМЕНТ - ВАРНА

Фрагмент – Варненски музей на възраждането - Вф I 1070
Заснет - 26.1.2015 г.